

УДК 821.161.2-1.09«19»:91

DOI <https://doi.org/10.32782/2412-933X/2024-XX-6>

ГЕОПОЕТИЧНИЙ АСПЕКТ ТВОРУ БОГДАНА ЛЕПКОГО «КАЗКА МОГО ЖИТТЯ»

Харлан Ольга

доктор філологічних наук,

професор-завідувач кафедри української та зарубіжної літератури

Бердянський державний педагогічний університет

ORCID ID: 0000-0001-5760-9085

Стаття присвячена аналізу автобіографічно-мемуарного твору Богдана Лепкого «Казка мого життя» під кутом зору геопоетичних особливостей. Звертається увага на походження геопоетичного погляду на літературний твір, зроблено огляд літератури із цього питання. Наголошено, що геопоетика вивчає образи географічного простору в літературному творі, локальні тексти, які характеризують певні місця, освоєні в національній культурі, працює над концептуалізацією цих образів. Геопоетичні стратегії в літературознавчому дослідженні дають змогу розглядати художні тексти з погляду їх картографії, автогеобіографії письменника, досліджувати топоси, локуси географічного простору; особливо важливе дослідження національних ландшафтів, заявлених у творах. Твір «Казка мого життя» Богдана Лепкого можна назвати автобіографічно-мемуарним, оскільки автор говорить про своє особисте життя, але робить це на тлі подій сімейних і суспільних. Визначивши жанр твору як «казку», автор звертається до важливих складових формування дитини: сім'я, школа, книги. Особливим для нього стає простір (географічний, духовний, настроєвий), що дає змогу відчутти єдність сім'ї, товаришів, рідної землі. Письменник з особливими почуттями захоплення й подяки змальовує краєвиди, що оточували його змалечку, змінювалися після переїздів, перетворювалися з роками, коли мінялися вподобання. Навколишні села, містечка, поля, дороги, ріки, ліси, сади – усе це визначає особливий географічний простір, любов до якого Богдан Лепкий передає своїм читачам. Особливу увагу він приділяє місту, у якому жив і навчався, – Бережанам. Замилування його архітектурою, незвичайним настроєм, красою довколишніх пейзажів дає автору змогу окреслити національний ландшафт під особистісним кутом зору. «Казка мого життя» Богдана Лепкого визначає важливі географічні, суспільні, естетичні та духовні координати, без яких формування, становлення та діяльність його як письменника і громадського діяча були б неможливі. За результатами аналізу автобіографічно-мемуарного твору зроблено висновок про важливе значення географічного простору для формування людини.

Ключові слова: геопоетика, автобіографізм, мемуари, ландшафт, топографія, Богдан Лепкий.

Kharlan Olga

Doctor of Philological Sciences,

Professor-Head of the Department of Ukrainian and Foreign Literature

Berdyansk State Pedagogical University

GEOPoETIC ASPECTS OF BOHDAN LEPKYI'S "THE TALE OF MY LIFE"

The article is devoted to the analysis of Bohdan Lepkyi's autobiographical memoir "The Tale of My Life" from the perspective of geopoetic features. Attention is drawn to the origin of the geopoetic

view of a literary work, and a review of the literature on this issue is made. It is emphasized that geopoetics studies the images of geographical space in a literary work, local texts that characterize certain places mastered in national culture, and works on the conceptualization of these images. Geopoetic strategies in literary studies make it possible to examine literary texts in terms of their cartography, the writer's autobiography, to study *topoi*, and *loci* of geographical space; the study of national landscapes declared in the works is especially important. The work "The Fairy Tale of My Life" by Bohdan Lepkyi can be called an autobiographical memoir, as the author speaks about his personal life, but does so against the background of family and social events. Having defined the genre of the work as a "fairy tale", the author refers to the important components of a child's upbringing: family, school, and books. The space (geographical, spiritual, mood) becomes special for him, which makes it possible to feel the unity of family, comrades, and native land. The writer depicts with special feelings of admiration and gratitude the landscapes that surrounded him from childhood, changed after moving, and transformed over the years when his preferences changed. Surrounding villages, towns, fields, roads, rivers, forests, gardens – all of this defines a special geographical space, the love for which Bohdan Lepkyi conveys to his readers. He pays special attention to the city where he lived and studied – Berezhany. His admiration for its architecture, unusual mood, and the beauty of the surrounding landscapes allows the author to outline the national landscape from a personal perspective. "The Fairy Tale of My Life" by Bohdan Lepkyi defines important geographical, social, aesthetic, and spiritual coordinates, without which the formation, development, and activity of the author as a writer and public figure would have been impossible. The analysis of the autobiographical and memoir allows us to conclude that geographical space is important for the formation of a person.

Key words: geopoetics, autobiography, memoirs, landscape, topography, Bohdan Lepky.

Термін «геопоетика» все більше входить в літературознавчий обіг. Не так давно вчені відзначали його незвичність та новизну, а в сучасних українських наукових і публіцистичних виданнях його зустрічаємо все частіше. Можна назвати публікації В. Романишин [1], О. Шаблія [2], Т. Шевченко [3], цикл Ю. Андруховича «Геопоетика» з книги «Диявол ховається в сирі» [4]. Праці М. Домбровського [5], Е. Рибіцької [6] певною мірою визначають найбільш важливі й актуальні напрями досліджень. У статті «Геопоетика в контексті сучасних літературознавчих досліджень» авторка статті звертала увагу на особливості формування та функціонування цього явища [7].

Геопоетика вивчає образи географічного простору в індивідуальній творчості, а також локальні тексти, які з'являються в національній культурі як результат освоєння окремих місць, географічного простору й концептуалізації їх образів. Якщо йти в хронологічному порядку, то запровадив і анонсував термін «геопоетика» Кеннет Вайт (нар. 1936 р.), уродженець м. Глазго, який із середини 1960-х рр. переїхав до Франції, де заснував Інститут геопоетики. Його важливі праці «Альбатросова скала: вступ до геопоетики» (1994), «Парадоксальна стратегія: досвід культурного спротиву» (1998). У книзі есеїв «Диявол ховається в сирі» Ю. Андрухович висловлює думку, що геопоетика – універсальний культурний проєкт, творча стратегія, повернення до цілісного поетичного сприйняття світу. В однойменному циклі зі збірки («Впритул до недосяжного») автор протиставляє поняття «геопоетика» і «геополітика», акцентуючи на тому, що геополітика – це «махінації з територіями, ментальностями, культурами», а геопоетика – «досяжність недосяжного», «вибух людського і поетичного», від якого «геополітична система дає збій» [4, с. 236]. Цікаво, що «найбільшим геопоетом нашого часу» Андрухович називає Івана Павла II, бо «він причетний до найчудовіших чудес останньої чверті століття і передусім у тій частині світу, з якої походив сам – рухомої й непевної субстанції «між Росією і Заходом», що її досі називають

Центрально-Східною Європою. Що це було: енергетика віри, сила молитви, перехід метафори в метафізику?» [4, с. 236].

Інший погляд на поняття «геопоетика» – філологічний, літературознавчий. У «Вступному слові» до монографії «Географія і текст: літературний вимір» [8] зазначено: «Географічний простір стає предметом вивчення геокритики, геопоетики, екокритики. Науковці говорять про географічний простір як чинник поетики, аналізують літературну картографію творів, досліджують автогеобіографії письменників. Літературні тексти стають путівниками по географічних просторах, топосах і локусах континентів, країн, великих міст і невеличких місцевостей. Окремий ракурс досліджень сучасних науковців становить геопоетика національних ландшафтів, адже кожна місцевість є неповторною і самобутньою, і це знаходить своє відображення в укладі життя, віруваннях і характерах місцевих жителів» [8, с. 9].

Ельжбета Рибіцька називає звернення до геопоетичних студій топографічним поворотом у літературознавчих дослідженнях. Акцентуючи увагу на проблемі термінології (просторовий поворот – *spatial turn* чи топографічний – *topographical turn*), схиляється до думки, що більш точним є другий термін, бо «топографічний поворот має виразно більший і привабливіший семантичний потенціал, особливо для літературних досліджень. Етимологічно топографія як *topos graphos* – опис простору – має солідніше узасаднення на ґрунті літературознавства, не лише з огляду на багату і тривалу традицію риторичну. Бо у краєвиді сучасного мислення топографія співграє з переконанням про літературне і культурне витворення простору» [6, с. 338]. Водночас наближеними поняттями вона фіксує такі: гетеротопія, топотропографія, топонімія, топологія, атопія, утопія, дистопія, атопічний суб'єкт, атопізація.

Твір Богдана Лепкого «Казка мого життя» [9] становить яскравий зразок тексту, у якому наявне особливе бачення топографічного простору. Про сповідальний характер автобіографізму на матеріалі повісті «Казка мого життя» писала професор Ольга Куца, наголошуючи на студіях пам'яті [10]. Вона говорить і про жанрові особливості твору: «Дослідники називають “Казку мого життя” “мемуарами”, “мемуарним твором” чи “автобіографічною повістю”» [10, с. 21]. Далі дослідниця уточнює жанрові особливості, вказавши на відмінність: «Якщо в автобіографічному творі заакцентовано увагу на фактах із життя реального автора, то в мемуарах – на подіях зовнішньої дійсності. У “Казці мого життя” вони взаємопереплітаються, взаємопов'язуються. Як в автобіографічному творі, тут маємо заострений суб'єктивізм оповіді авторитетного письменника про себе і тотожність автора, наратора та головного героя. Як виразні ознаки мемуаристики, виходять на поверхню достовірність та сповідальність» [10, с. 21]. Василь Лев у «Передмові» до нью-йоркського видання 1967 р. (Наукове товариство імені Шевченка) пише: «Автобіографічні моменти в творчості Богдана Лепкого, людини ніжною і вразливою, глибоких почувань, списані ним віршем і прозою в форму нарисів, рефлексій та ремінісценцій. Автор рідко послуговується формою Я, а називає себе: дитина, хлопець, юнак... Поет не егоїст, навіть не егоцентрик, а лірик. Тому автобіографічні елементи в творчості Богдана Лепкого – це багатий матеріал до його життя і творчості» [9, П, с. 10]¹. Назва твору «Казка мого життя» вживається за цим виданням.

Автор передмови зауважує взаємозв'язок поетичного і прозового доробку Б. Лепкого в описі свого минулого: спостерігаємо важливі паралелі та доповнення знакових образів і мотивів. Так, своє бачення власного життя з погляду його підсумків і узагальнення Б. Леп-

¹ Особливості видання «Казка мого життя» (Нью-Йорк, 1967) у тому, що кожна частина («Передмова», «Крегулець», «До Зарваниці», «Бережани») мають окрему нумерацію сторінок. У посиланнях вказуватиметься номер джерела, за першими літерами назва розділу, а потім сторінка.

кий подає в поезії «Лодко на голубих хвилях» [11, с. 124]. Образи «лодки» на тихій воді, човна на бурхливих валах, «безконечного океану» (смерті, вічності) після того, як завершується земне життя, стають авторськими символами людського існування:

Лодко на голубих хвилях,
Що колишешся так легко,
Як же ти подібна, лодко,
До хлоп'ячого віку!

Загальний настрій «Казки мого життя» перегукується з поезією «Згадки з дитячих ранніх літ» [11, с. 88]:

Згадки з дитячих ранніх літ,
Ах, як ви дорогі мені!
Ви, мов метелики дрібні,
В весни погідні ясні дні.

Анафоричність двох строф підкреслює важливість запропонованої думки про непромищене значення спогадів про дитинство, а наступні три рядки кожної строфи розкривають різницю в трактуванні й баченні цього грайливого образу дитинства як метелика, що у весняні дні літає з квітки на квітку, та самої квітки, яка квітне навіть тоді коли мороз зморозить «світ». Можна звернути увагу саме на останнє слово – мороз заморожує не цвіт, а світ – тобто він має тотальний характер, його неможливо зупинити.

Важливою також є антропоморфізація простору з його локусами, образами, деталями, коли автор просить допомоги йому освіжити пам'ять: «Лани подільські, широкі, хвилясті, як море шумні і як горе сумні, синіми волошками закосичені, багряними маками, ніби каплями крові покроплені, густою стернею в осінню днину наїжені, – допоможіть мені!» [9, К, с. 5]. Звернення до особистої та колективної пам'яті теж вказує на важливість адресатів: «Поможіть пам'яті моїй, колись так бистрій та кріпкій, а нині негодою життя знесилений! Колись вас плуги моїх предків орали, здоровим зерном засівали, густі копи на родючих загонах клали. Не пізнаєте мене? Я... ваш!» [9, К, с. 5]. Далі він звертається до «хати на перехрестях доріг», до дерев'яної церковці, «старенької і маленької», що перша чула шепіт молитви, до могил забутих предків, «по ланах і полях подільських порозкидуваних», до могилок, що ледь помітні «на цвинтарях сільських, зберігальниці костий і порохів, рідних мені» [9, К, с. 6]. Усе, що оточувало автора, стає свідком його життя й залишається його казкою. Твір, що відкриває першу частину спогадів, за настроєм, ліризмом, щемливим сумом єднається зі Стефаниковим «Серцем» і «Моїм словом».

Уже в назвах окремих розділів окреслюється географічний простір: Крегулець, Зарва-ниця, Бережани. Однак зміст засвідчує набагато ширший обсяг топографічних назв, що важливі для Лепкого: Хоростків, Лашківці, Коцюбинці, Поручин, Краснопуща, Жуків, Прага, Львів. Бережани посідають важливе місце і в поезії автора, однак поетичні твори містять загальні описи важливих для нього місць. У поезії «До Бережан» 1933 р. йдеться про місто молодості, у якому приховані «гадки і спомини чудові» [11, с. 345]:

Там я у діда жив і там ходив до школи,
Тому-то й Бережан не забував ніколи.
Там кожний дім мені і кожна деревина.

Загальна концепція спогадів, що проявилася в поезії, потім буде втілена в прозовому творі, але задум – відчутти особливу красу місць дитинства, юності, молодості – проявився в поетичній сповідальній формі: «Бережани, місто моїх дитячих і хлоп'ячих літ, найкраще для мене місто в світі» [9, Б, с. 5] – так розпочне автор третю частину своєї книги. А наступні два абзаци – це лірична апологія міста, у якому прочитуються сліди його роду по крові та

нації. «Чи ви й для других такі гарні – не знаю. Знаю тільки, що хто декілька літ прожив у ваших мурах, не забуває вас ніколи і в думках відвідує вас так радо, як я радо нині відвідати вас хочу» [9, Б, с. 5].

Автобіографічно-мемуарна творчість Б. Лепкого прочитується через тематичну спациологію – термін Анрі Лефевра [12], під яким він розуміє «єдину теорію простору». У праці його «Виробництво простору» йдеться про те, що географічний ландшафт окреслює зовнішній простір; поняття простору охоплює присутність людини в цьому середовищі, адже саме через людське сприйняття, розуміння соціального й матеріального контекстів визначається цілісний простір. Завдяки особливому ставленню до описуваного простору, особливій призмі бачення автор спрямовує увагу на просторові локації, що визначають ідентичність наратора: через його погляд художній текст витворює та перетворює національний краєвид в ідеологічне місце, що сприяє формуванню ідентичності.

У «Казці мого життя» локацій, пов'язаних із важливими для наратора думками, висновками, планами, досить багато. Частина «У діда» містить описи саду довкола дідового будинку, дороги («біла лента мурованої дороги»), якою з Бережан до Золочева «їздив Маркіян Шашкевич, коли був учеником Бережанської гімназії» [9, Б, с. 9], довколишнього пейзажу, що насамперед, уже в дорослого оповідача, асоціюється зі зцілющим простором, адже саме тут маленький хлопчик, якого мучила «фебра», позбувся своєї хвороби. Простір природи переплітається з простором роду: описується велика родина діда – два сини, чотири доньки, а також простір культурний – одна із сестер, Анна, мала хист до живопису, а наймолодша, Дарія, «мала абсолютний слух і незвичайну музичну пам'ять. Почула якусь пісню, сідала до фортепіану й оформлювала її на дві руки, або імпровізувала на тую тему» [9, Б, с. 10]; крім того, особливе захоплення у хлопчика викликало її виконання творів Шопена, Шумана, Бетховена. Отже, загальний простір біографічно-мемуарної творчості Б. Лепкого окреслюється як через опис географічного простору, так і через психологічне, емоційне сприйняття. Через авторську індивідуальну оптику він моделює особливий географічний образ, що в контексті імажинальної географії формує систему взаємопов'язаних символів, міфів, архетипів, стереотипів рідних письменникові країв.

Окремим напрямом геопоетичних досліджень можна вважати урбаністичні студії. Яскравий опис Бережан, у якому поєднуються різні ракурси – з висоти та з кількох точок міста – визначає особливий простір із ратушею, ринком, церквами, ставом, який стає своєрідним віддзеркаленням міста. Львову присвячений у творі невеликий абзац, але він передає і враження від міста під час першого з ним знайомства, і погляд людини, яка вже побачила багато інших міст. Прага ж постає через опис великої виставки і поїздок з Андрієм Чайковським, а особливою новинкою для автора стає електричний трамвай.

Важливим питанням геопоетики є також проблема співвідношення простору (місця) і літератури, власне письменника. Кожен письменник пов'язаний із тим чи іншим місцем своїм народженням, перебуванням, зверненням до подій, що там відбувалися, – саме про це йдеться в автобіографічно-мемуарній творчості Б. Лепкого.

Отже, «Казка мого життя» Богдана Лепкого визначає важливі географічні, суспільні, естетичні та духовні координати, без яких формування, становлення та діяльність його як письменника і громадського діяча були б неможливі. Особливий ліризм твору дає змогу відчувати особистісне ставлення наратора до «малої батьківщини», а також з'ясувати значення географічного простору для формування людини.

Література:

1. Романишин В. М. Проблеми теорії часопростору міста в літературі (на матеріалі творчості Бруно Шульца і Дебори Фогель): дис. ... к. філол. н. 10.01.06 – теорія літератури. Чернівці, 2017. 212 с.
2. Шаблій О. До основ геопоетики (на основі текстів Тараса Шевченка). *Часопис соціально-економічної географії*. Вип. 17 (2). 2014. С. 10–17.
3. Шевченко Т. Образ «своєї території» як концептуальний засіб вираження авторського світобачення в есеїстиці Ю. Андруховича. *Проблеми сучасного літературознавства*. 2011. № 15. С. 273–289.
4. Андрухович Ю. Геопоетика. *Диявол ховається в сирі*. Київ : Критика, 2006. С. 140–236.
5. Dąbrowski M. Geo-poetyka jako principium comparationis w badaniach kulturowych. *Rocznik Komparatystyczny*. № 3. Szczecin : Wydawnictwo naukowe uniwersytetu Szczecińskiego, 2012. S. 9–28.
6. Рибіцька Е. Від поетики простору до політики місця. Топографічний поворот у літературних дослідженнях : пер. з польськ. Д. Вирський. *Ейдос*. 2013. № 7. С. 337–353.
7. Харлан О. Д. Геопоетика в контексті сучасних літературознавчих досліджень. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: Філологічні науки*. Випуск 45. Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2017. С. 223 –227.
8. Географія і текст: літературний вимір : колективна монографія / за редакцією Т. Черкашиної. Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2022. 212 с.
9. Лепкий Б. Казка мого життя / передмова В. Лева. Нью-Йорк, 1967. 481 с.
10. Куца О. Сповідальний автобіографізм Богдана Лепкого (на матеріалі повісті «Казка мого життя»). *Наукові записки ТНПУ: Літературознавство*. Випуск 47 / за ред. д. ф. н. М. П. Ткачука. Тернопіль : ТНПУ, 2017. С. 140–153.
11. Лепкий Б. С. Твори: у 2 т. Т. 1 / передмова Ф. Погребенника. Київ : Наукова думка, 1997. 845 с.
12. Lefebvre Henri. *Production of Space*: translated by Donald Nicholson Smith. Oxford : Blackwell, 1991. 454 p.

References:

1. Romanyshyn, V.M. (2017). Problemy teorii chasoprostoru mista v literaturi (na materiali tvorchoosti Bruno Shultsa i Debory Fogel) [Problems of the theory of space-time of the city in literature (based on the work of Bruno Schulz and Deborah Vogel)]. *Candidate's thesis*. Chernivtsi. 212 p. [in Ukrainian].
2. Shablii, O. (2014). Do osnov heopoetyky (na osnovi tekstiv Tarasa Shevchenka) [To the basics of geopoetics (based on the texts of Taras Shevchenko)]. *Chasopys sotsialno-ekonomichnoi heohrafii*. Issue 17 (2). 2014. P. 10–17 [in Ukrainian].
3. Shevchenko, T. (2011). Obraz "svoiei terytorii" yak kontseptualnyi zasib vyrazhennia avtorskoho svitobachennia v eseistytsi Yu. Andrukhovycha [The image of "own territory" as a conceptual means of expressing the author's worldview in the essays of Yu. Andruhovich]. *Problemy suchasnoho literaturoznavstva*. № 15. P. 273–289 [in Ukrainian].
4. Andrukhovych, Yu. (2006). Heopoetyka. *Dyavol khovaietsia v syri* [Geopoetics. The devil hides in the cheese]. Kyiv: Krytyka. P. 140–236 [in Ukrainian].
5. Dąbrowski, M. (2012). Geo-poetyka jako principium comparationis w badaniach kulturowych. *Rocznik Komparatystyczny*. Szczecin: Wydawnictwo naukowe uniwersytetu Szczecińskiego. № 3. P. 9–28.
6. Rybitska, E. (2013). Vid poetyky prostoru do polityky mistsia. Topohrafichni povorot u literaturnykh doslidzhenniakh [From the poetics of space to the politics of place. Topographic turn in literary studies]: per. z polsk. D. Vyrskiyi. *Eidos*. № 7. P. 337–353 [in Ukrainian].
7. Kharlan, O.D. (2017). Heopoetyka v konteksti suchasnykh literaturoznavchykh doslidzhen [Geopoetics in the context of modern literary studies]. *Naukovi pratsi Kam'ianets-Podilskoho natsionalnoho universytetu imeni Ivana Ohiiienka: Filolohichni nauky*. Issue 45. Kam'ianets-Podilskiyi: Aksioma. P. 223 –227. [in Ukrainian].
8. Cherkashyna, T. (2022). Heohrafiia i tekst: literaturnyi vymir [Geography and text: literary dimension]. *Kolektyvna monohrafiia*. Kharkiv: KhNU imeni V.N. Karazina. 212 p. [in Ukrainian].
9. Lepkyi, B. (1967). Kazka moho zhyttia [The tale of my life] / peredmov V. Leva. Niu-York. 481 p. [in Ukrainian].
10. Kutsa, O. (2017). Spovidalni avtobiohrafizm Bohdana Lepkoho (na materiali povisti "Kazka moioho zhyttia") [Bohdan Lepky's confessional autobiography (based on the story "The Tale of My Life")]. *Naukovi zapysky TNPU: Literaturoznavstvo*. Issue 47 / za red. d. f. n. M.P. Tkachuka. Ternopil: TNPU. P. 140–153 [in Ukrainian].
11. Lepkyi, B.S. (1997). Tvory [Writings]: U 2 t. T. 1 / peredmov F. Pohrebennyka. Kyiv: Naukova dumka. 845 p. [in Ukrainian].
12. Lefebvre, Henri (1991). *Production of Space*. Translated by Donald Nicholson Smith. Oxford: Blackwell. 454 p.